

DOI: 13.33310/2518-7813-2019-65-2-314-318
УДК 378.015.311(043.5)

Оксана ФІЛОНЕНКО

*доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький, Україна
e-mail: oksana.filonenko02@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто різні підходи до визначення сутності понять «самореалізація», «професійна самореалізація». Розкрито особливості формування професійної самореалізації майбутніх викладачів ЗВО в умовах магістерської підготовки. Виокремлено чинники впливу на процес самореалізації студентів, визначено та обґрунтовано педагогічні умови для ефективної професійної самореалізації майбутніх викладачів закладу вищої освіти: актуалізація суб'єктного досвіду студентів і його включення в зміст професійної підготовки; забезпечення комунікації між суб'єктами освітнього процесу на основі діалогічної взаємодії; формування ціннісних установок майбутніх викладачів на професійну самореалізацію.

Ключові слова: самореалізація, професійна самореалізація, готовність до професійної самореалізації, професійна підготовка, заклад вищої освіти, педагогічні умови.

Дослідження проблеми самореалізації молоді у педагогіці є актуальним з точки зору потреб сучасного суспільства. Важливим у контексті цієї проблеми є аспект професійної самореалізації, оскільки в умовах інтенсивних економічних і політичних змін у житті зростає інтерес до фахівців, здатних успішно і ефективно адаптуватися у майбутній професійній діяльності, вирішувати проблеми і долати труднощі, здійснювати вибір, виявляти самостійність, відповідальність, гнучкість у прийнятті рішень, володіти високим рівнем критичності мислення і розвинутою адекватною «Я-концепцією».

Професійна підготовка викладачів для закладу вищої освіти, здатних швидко й ефективно адаптуватися до мінливих умов соціуму сьогодні є запорукою якості вищої освіти, важливим чинником її розвитку. Теоретичне і практичне розв'язання проблеми професійної підготовки майбутнього викладача ЗВО посилює необхідність її вдосконалення, що значною мірою залежить від її орієнтації на процес самореалізації студентів.

Проблеми щодо самореалізації досліджували Є. Андреев, Е. Галажинський, В. Громов, Н. Крилова, Д. Леонтьєв, А. Маслоу, А. Мудрик, Н. Нікітіна, К. Роджерс, К. Юнг та ін.

У сучасній науці питання професійної самореалізації в умовах педагогічної діяльності досліджується в контексті формування особистості педагога в системі вищої педагогічної освіти та фахової підготовки (О. Акімова, Р. Гуревич, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кан-Калик, І. Краснощок, Н. Кічук, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, В. Радул, І. Смолюк, Р. Скульський, В. Сластьонін та ін.).

Однак, особливості професійної самореалізації майбутніх викладачів закладів вищої освіти представлений у наукових дослідженнях недостатньо, хоча вчені постійно звертають увагу на взаємозв'язок, взаємовплив і взаємозалежність особистісного та професійного у процесі самореалізації особистості. Необхідність звернення до означеної проблеми також зумовлена зростаючими вимогами до рівня підготовки викладачів закладу вищої освіти, потребою в постійній професійній самоосвіті, що гарантує компетентне входження їх у ринок праці. Розв'язання окресленої проблеми вимагає адекватної організації підготовки майбутніх викладачів закладів вищої освіти в умовах магістратури з відповідної спеціальності.

Мета статті – розкрити особливості формування професійної самореалізації майбутніх викладачів ЗВО в умовах магістерської підготовки.

Проблема самореалізації розглядається з різних позицій, тому в науці спостерігаються різноманітні аспекти й напрямки її дослідження.

Так, Д. Леонтьєв [7] виокремлює три рівні аналізу проблеми самореалізації особистості: 1) загальний, або філософський рівень – розв'язуються питання про сутність людини, процес самореалізації. Об'єктом дослідження є людина, що мислиться як родова істота, і людство загалом; 2) соціологічний рівень – досліджуються питання про шляхи й способи самореалізації особистості в конкретних соціокультурних умовах її існування. Об'єктом дослідження є соціум, конкретна суспільна структура; 3) психологічний рівень – аналізуються особистісні якості й конкретні зовнішні умови, що дозволяють особистості продуктивно

самореалізуватися. Вивчається мотиваційна основа самореалізації, зворотній вплив об'єктивної й суб'єктивної ефективності самореалізації на особистість і діяльність суб'єкта.

Е. Галажинський розглядає самореалізації людини з позиції теорії психологічних систем, в основу якої покладено синергетичну парадигму. Дослідник зазначає, що самореалізація є «тим інтегративним фактором, з яким пов'язане розв'язання проблем життєвого самовизначення, вибору життєвих середовищ, найбільш адекватних для самоздійснення й формування життєвих стратегій» [2, 7], а «прагнення до творчої самореалізації є виявленням справжньої природи людини, яка не залишає їй вибору» [2, 25].

Л. Коростильова [4; 5], вважаючи самореалізацію необхідним атрибутом розвитку дорослої людини, визначає цей феномен як «здійснення можливостей розвитку «Я» за допомогою власних зусиль, співтворчості, співдіяльності з іншими людьми (близьким і далеким оточенням), соціумом й світом в цілому. Самореалізація передбачає збалансований і гармонійний розвиток різноманітних аспектів особистості шляхом докладання адекватних зусиль, спрямованих на розкриття генетичних, індивідуальних й особистісних потенціалів. У найзагальнішому вигляді самореалізація як процес реалізації себе – це здійснення самого себе в житті й буденній діяльності, пошук й ствердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і смислу свого існування в кожний даний момент часу. Самореалізація здійснюється тоді, коли у людини є сильний збуджувальний мотив для особистісного зростання» [5, 52].

Виокремлюючи критерії задоволеності й корисності – продуктивності, Л. Коростильова структурує функціональну модель самореалізації, що уможливує визначення умов для ефективної самореалізації [9, 108].

На думку В. Радула, під самореалізацію варто розуміти «спеціально організовану суб'єктом діяльність, метою якої є втілення власного призначення, а також результат цієї діяльності, тісно пов'язаний із саморозвитком та самоствердженням особистості» [9, 52].

Сьогодні є різні підходи до розуміння сутності категорії професійної самореалізації. Заслугує на увагу визначення «професійної самореалізації», запропоноване О. Артемовою та Н. Пилипенко, згідно з яким «професійну самореалізацію» автори розглядають як соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний із здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі набуття кваліфікації майбутнім фахівцем у період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдоскона-

лення фахового зростання в процесі виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття і здійснення особистісного й професійного потенціалу [1].

Сучасні педагогічні дослідження приділяють багато уваги аналізу готовності до професійної діяльності. Водночас, у науковців не існує єдиного погляду на визначення сутності поняття «готовність». Вчені досліджують означене поняття як певний стан свідомості, психіки, функціональних систем у ситуаціях відповідальних дій чи підготовки до них.

Так, В. Сластьонін [11] розуміє готовність як цілісне утворення, ядром якого виступає морально-психологічна, змістовно-інформаційна та операційно-діяльнісна готовність, яка одночасно є одним із провідних показників професійно-особистісного розвитку студента та фахівця.

У своїх дослідженнях Л. Кондрашова розглядає готовність до діяльності як фундамент професіоналізму, основою якого є психологічна готовність – «складне особистісне утворення, що включає в себе ідейно-моральні і професійні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, оптимізм, налаштування на працю; спроможність до подолання труднощів, самооцінку результатів праці, потребу у професійному самовихованні, що забезпечує високі результати праці» [3, 148].

Більшість дослідників вказують, що формування готовності, характер протікання процесу професійної самореалізації та її результат залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх умов. Зовнішні умови здійснюють певний вплив на внутрішні, змінюючи таким чином, рівень готовності студента до професійної самореалізації.

Вплив на формування готовності до самореалізації у професійній сфері, на нашу думку, має низка педагогічних умов, забезпечуваних у процесі професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО:

Актуалізацію суб'єктного досвіду студентів і його включення в зміст професійної підготовки.

Поняття суб'єктного досвіду тлумачиться по-різному, але за семантичною різницею усіх тлумачень стоїть прагнення описати певний цілісний особистісний конструкт, через призму якого відбувається засвоєння нового знання та розвиток особистості. Функції суб'єктного досвіду у пізнанні та розвитку полягають в тому, що з позиції цього досвіду, через своєрідну вибірковість упорядковується сприйняття інформації, забезпечується індивідуальне бачення світу. Зовнішньо суб'єктний досвід фіксує результат взаємодії особистості з оточуючим світом, а внутрішньо буде базис, логіку та загальну спрямованість інтересів, цінностей, світоглядних позицій [10].

Так, готовність до професійної самореалізації буде вищою за умови урахування, а не нівелювання у навчально-виховному процесі суб'єктного досвіду, наповненого для кожної людини особистісно-значимим смислом, та розширення суб'єктних функцій студентів у цьому процесі.

Ми підтримуємо думку К. Поселецької, що ефективність особистісної самореалізації залежить від спектру можливостей, які пропонуються майбутнім викладачам у ЗВО для прояву їхньої самостійності в навчанні, науковій та художній творчості, різноманітних за тематикою секціях, наукових дослідженнях, гуртках та тематичних заходах. Однак, така орієнтація може бути реалізована на основі побудови відповідної стратегії діяльності викладача, що створює педагогічні умови з розвитку самореалізації особистісного і творчого потенціалу в системній взаємодії. Ця взаємодія є засобом розвитку сутнісних сил суб'єктів освіти [8, 78].

Особистісно професійний розвиток суб'єкта праці можливий за наявності усвідомленої і пережитої неповторної системи уявлень про себе, свої можливості і перспективи, на підставі чого вибудовуються моделі і стандарти професійних домагань. У підсумку формується програма саморозвитку і професійної самореалізації [8, 163].

Забезпечення комунікації між суб'єктами освітнього процесу на основі діалогічної взаємодії.

Наукові дослідження засвідчують, що при урахуванні суб'єктності майбутнього викладача в освітній комунікації та наданні йому можливості здійснювати активний вплив на перебіг освітнього процесу у студента зростає інтерес до майбутньої професійної діяльності, відбувається емоційне та ціннісне наближення до неї та розвивається потреба професійного зростання.

Як зауважує Т. Яковичина, суб'єктна спрямованість в процесі навчання дозволяє студентам не тільки оволодівати досвідом здійснення професійної діяльності, але й реалізовувати індивідуальний потенціал у цій діяльності. А прогресуюча динаміка розвитку психічних, емоційних і особистісних якостей за час навчання у ВНЗ створює міцну основу для професійного розвитку особистості в майбутній професійній діяльності [12, 19].

Найефективнішими видами діяльності студентів, які активно розвивають соціально-професійну комунікацію та здійснюють вплив на інтенсивний розвиток професійної самореалізації, є: прояв соціальної зрілості у спілкуванні; активна участь у розвитку мікросередовища життєдіяльності; прагнення до професійного самовдосконалення [6, 14].

Формування ціннісних установок майбутніх викладачів ЗВО на професійну самореалізацію.

Особистість викладача розглядається в її внутрішній цілісності, де професійне й особистісне «я» тісно пов'язані системою цінностей.

Важливою передумовою професійної самореалізації особистості майбутнього викладача є його спрямованість, що виявляється відповідно до професійних настанов і ціннісних орієнтацій. Сформована позитивна настанова на майбутню професію і самоосвіту, орієнтація на культурно-гуманістичні цінності зумовлює прогресивний розвиток і успішність подальшої професійної діяльності. Процес поступального особистісного й професійного розвитку студента може активізуватись на будь-якому етапі за умови створення відповідних освітніх ситуацій, що передбачають виконання професійної ролі через подолання деперсоніфікації, зміну негативних професійних настанов. У підсумку, це підвищує мотивацію самовдосконалення, сприяє саморозвиткові особистості студента завдяки рефлексивній позиції, оволодінню ефективними способами соціально-відповідальної поведінки, яка трансформується у систему професійного кредо [8, 75].

Незаперечною характеристикою особистості, яка прагне самореалізуватись, є здатність долати труднощі, які виникають на її шляху. Тому активний захист своїх переконань, цінностей й ідеалів є показником стресостійкості особистості, що є надзвичайно важливим, особливо в професіях соціально спрямованої взаємодії. У різних непередбачуваних ситуаціях стійкість, реалістичний підхід і добре розвинуті механізми когнітивного оцінювання сприяють гнучкому реагуванню на основі вибору різних стратегій поведінки в мінливих соціальних умовах [8, 77].

Запровадження вищезазначених педагогічних умов у їх сукупності, на наш погляд, сприяє ефективній професійній самореалізації майбутніх викладачів ЗВО у процесі поетапного залучення магістрів до практично-орієнтованої діяльності в процесі асистентської практики. Теоретичне навчання забезпечує оволодіння моделями побудови педагогічної діяльності на основі програмно-варіативного та індивідуально-орієнтованого підходу. Єдність теоретичного і практичного навчання в процесі асистентської практики реалізується за рахунок її структурної та системної побудови. Здатність реалізувати майбутніми викладачами функції педагогічної практики (навчальну, виховну, розвивальну, діагностичну, конструктивну, комунікативну) в процесі проходження асистентської практики вказує на готовність до професійної самореалізації. Поетапність полягає в перетворенні освітнього й особистого досвіду, в основі якого лежить оволодіння педагогічним проектуванням та моделюванням [8, 164].

Отже, у ході наукового пошуку з'ясовано, що формування готовності, характер протікання процесу професійної самореалізації та її результат залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх

умов. Зовнішні умови здійснюють певний вплив на внутрішні, змінюючи таким чином, рівень готовності студента до професійної самореалізації. Вагомий вплив на формування готовності до професійної самореалізації у процесі професійної підготовки має сукупність педагогічних умов, забезпечених у процесі професійної підготовки: актуалізація суб'єктного досвіду студентів і його включення в зміст професійної підготовки, забезпечення комунікації між суб'єктами освітнього процесу на основі діалогічної взаємодії, форму-

вання ціннісних установок майбутніх викладачів на професійну самореалізацію. Встановлено, що ефективність процесу самореалізації пов'язана з успішністю педагогічної діяльності магістра в процесі асистентської практики та позитивними майбутніми професійними орієнтирами, що розкриває можливі перспективи кар'єрного зростання. Подальші перспективи дослідження полягають у розробці та апробації методики формування готовності майбутніх викладачів до професійної самореалізації.

Список використаних джерел

1. Артемова О. І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах. *Освіта регіону*. 2010. №1. С. 97–101.
2. Галажинский Э. В. Системная детерминация самореализации личности. Дисс. ... д-ра. психол. наук. Томск, 2002.
3. Кондрашова Л. В. Концепція «Взаємодії моральних і психологічних якостей у змісті педагогічного професіоналізму». *Професійне становлення майбутнього вчителя: монографічний огляд*. Кривий Ріг, 2006. 327 с.
4. Коростылева Л. А. Проблема самореализации личности в системе наук о человеке. *Психологические проблемы самореализации личности*. СПб., 1997. 256 с.
5. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношений. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. 237 с.
6. Лебедик І. В. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до професійної самореалізації у процесі вивчення фахових дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Кіровоград, 2007. 18 с.
7. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека. *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*. М., 1997. С. 156–176.
8. Поселецька К. А. Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до професійної самореалізації: дис. ... кандидата пед. наук. Вінниця, 2016. 339 с.
9. Радул В. В. Соціально-професійні проблеми сучасної педагогічної науки: монографія. Харків: Мачулін, 2019. 332 с.
10. Рыжухина И. Ю. Использование субъектного опыта учащихся при проектировании индивидуальных образовательных программ: автореф. дисс... канд. псих. наук. Москва, 2000. 20 с.
11. Слостенин В. А. Технология профессионально-личностного развития будущего учителя, его готовности к организации воспитательного процесса в общеобразовательном учреждении. М., 1994. 175 с.
12. Яковишина Т. В. Організаційно-педагогічні умови формування здатності до діалогу в суб'єкт-суб'єктній взаємодії. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*. 2015. Вип. 1. С. 189–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppog_2015_1_26.

References

1. Artemova, O. I. (2010). *Profesiina samorealizatsiia osobystosti v suchasnykh umovakh*. [Professional self-realization of the personality in modern conditions]. *Osvita rehionu*. № 1 [in Ukrainian].
2. Galazhinskiy, E. V. (2002). *Sistemnaya determinatsiya samorealizatsii lichnosti* [Systemic determination of self-realization of personality]. *Diss. ... d-ra. psikh. nauk*. Tomsk [in Russian].
3. Kondrashova, L. V. (2006) *Kontseptsiya «Vzayemodiyi moral'nykh i psikhologichnykh yakostey u zmisti pedahohichnoho profesionalizmu». Profesiynne stanovlennya maybutn'oho vchytelya* [Concept «Interaction of moral and psychological qualities in the content of pedagogical professionalism». *Professional formation of the future teacher: monohrafichnyy ohyad*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].
4. Korostyleva, L. A. (1997). *Problema samorealizatsii lichnosti v sisteme nauk o cheloveke* [The problem of self-realization of the person in the system of human sciences]. *Psikhologicheskie problemi samorealizatsii lichnosti*. SPb. 256 [in Russian].
5. Korostyleva, L. A. (2000). *Psikhologiya samorealizatsii lichnosti: brachno-semeinnye otnosheniya* [Psychology of self-realization of the person: marriage-semantic relations]. SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta. 237 [in Russian].
6. Lebedyk, I.V. (2007). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv inozemnykh mov do profesiinoi samorealizatsii u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin* [Preparation of future teachers of foreign languages for professional self-realization in the process of studying professional disciplines]. *Avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk*. Kirovohrad. 18 [in Ukrainian].
7. Leont'yev, D. A. (1997). *Samorealizatsiya i sushchnostnyye sily cheloveska*. *Psikhologiya s chelovecheskim litsom: gumaniticheskaya perspektiva v postsovetsoy psikhologii* [Self-realization and the essential forces of a human. *Psychology with a human face: a humanistic perspective in the post-Soviet psychology*]. M. S. 156–176 [in Russian].
8. Poseletska, K. A. (2016). *Pidhotovka maibutnykh uchyteliv filolohichnykh spetsialnostei do profesiinoi samorealizatsii* [Preparation of future teachers of philological specialties for professional self-realization]. *Dys. ... kandydata ped. nauk*. Vynnytsia. 339 [in Ukrainian].
9. Radul, V. V. (2019). *Sotsial'no-profesiynni problemy suchasnoyi pedahohichnoyi nauky* [Social-professional problems of modern pedagogical science]. *Monohrafiya*. Kharkiv: Machulin. 332 [in Ukrainian].
10. Ryzhukhina, I. Yu. (2000). *Ispolzovanie subiektного opyta uchaschchikhsia pri proektirovanii individualnykh obrazovatelnykh programm* [Use of subject experience of students in the design of individual educational programs]. *Avtoref. diss... kand. psikh. nauk*. Moskva. 20 [in Russian].
11. Slastenin, V. A. (1994). *Tekhnologiya professionalno-lichnostnogo razvitiia budushchogo uchitelia, ego gotovnosti k organizatsii vospitatelnogo protsessa v obshcheobrazovatelnom uchrezhdenii* [Technology of professional and personal development of the future teacher, his readiness to organize the educational process in a general educational institution]. M. 175 [in Russian].

12. Yakovyshyna, T. V. (2015). *Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy formuvannya zdatnosti do dialohu v sub"yekt-sub"yektniy vzayemodiyi. [Organizational-pedagogical conditions of formation of the ability to dialogue in the subject-subject interaction]. Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsiyi navchal'no-vykhovnoho protsesu v shkoli ta VNZ. Vyp. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppog_2015_1_26 [in Ukrainian].*

Оксана Филоненко. Формирование готовности будущих преподавателей вузов к профессиональной самореализации

В статье рассмотрены различные подходы к определению сущности понятий «самореализация», «профессиональная самореализация». Раскрыты особенности формирования профессиональной самореализации будущих преподавателей ЗВО в условиях магистерской подготовки. Выделены факторы влияния на процесс самореализации студентов, определены и обоснованы педагогические условия для эффективной профессиональной самореализации будущих преподавателей учреждения высшего образования: актуализация субъектного опыта студентов и его включение в содержание профессиональной подготовки; обеспечение коммуникации между субъектами образовательного процесса на основе диалогического взаимодействия; формирование ценностных установок будущих преподавателей на профессиональную самореализацию.

Ключевые слова: самореализация, профессиональная самореализация, готовность к профессиональной самореализации, профессиональная подготовка, учреждение высшего образования, педагогические условия.

Oksana Filonenko. Readiness formation of future lecturers of institution of higher education for professional self-realization

In the article different approaches to the definition of the essence of the concepts of «self-realization», «professional self-realization» have been considered. The factors influencing the process of lecturers' self-actualization, pedagogical conditions of self-actualization of the lecturer's personality have been singled out. In view of the concepts and approaches analyzed, in our study self-realization is understood as a specially organized activity by the subject, the purpose of which is the realization of their own purpose, as well as the result of this activity, is closely connected with self-development and self-affirmation of the individual. Under professional self-realization, we mean the socialized way of harmonious development of the individual, combined with the acquisition of professional and practical experience in the process of obtaining a qualification by a future specialist during the period of initial professional formation (studying at a higher school) and improving professional growth in the process of fulfilling professional roles and responsibilities, which is an inalienable attribute of the disclosure and implementation of personal and professional potential. In the article, the professional self-realization of the future lecturer of a higher educational institution has been disclosed as a pedagogical problem, the essence of which is the constant self-improvement and self-development of their own potential. It has been determined that the formation of readiness, the nature of the process of professional self-actualization and its outcome depend on both internal and external conditions. External conditions have a certain impact on the internal, thus changing the level of readiness of the student to professional self-realization. Significant influence on the formation of readiness for self-realization in the professional sphere has a set of pedagogical conditions provided in the process of professional training: actualization of students' subjective experience and its inclusion in the content of professional training, ensuring communication between the subjects of the educational process on the basis of dialogical interaction, the formation of value guidelines of future lecturers for professional self-realization. It has been established that the effectiveness of the self-realization process is related to the success of a master student's pedagogical activity in the process of assistant practice and positive future professional benchmarks, which reveals possible career prospects.

Key words: self-realization, professional self-realization, readiness for professional self-realization, professional training, institution of higher education, pedagogical conditions.